

سکونت گاه‌های غیر رسمی شهری در کلان شهر اهواز

دکتر حمید ماجدی*، مهندس کورش لطفی**

تاریخ دریافت مقاله: ۸۵/۰۱/۱۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۸۶/۰۶/۰۲

چکیده:

سکونت گاه های غیر رسمی حاصل شهرنشینی سریع و مشکلات اقتصادی کشورها و بخصوص کشورهای در حال توسعه می باشد. کشور ایران نیز پس از اصلاحات ارضی با این پدیده آشنا گردید. رشد چنین سکونت گاه هایی مشکلات زیادی در ابعاد اقتصادی - اجتماعی و کالبدی در کلان شهرها به همراه داشته است. وقوع جنگ تحمیلی به رشد چنین سکونت گاه هایی در شهر اهواز افزود و بدنبال آن بازسازی مناطق جنگ زده استان فرصت پرداختن به این پدیده نابهنجار شهری را از مسئولین سلب نمود. هدف این مقاله شناسایی علل شکل گیری سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز و ارائه راه کارهای لازم می باشد. نتایج نشان می دهد که مهمترین علت شکل گیری این سکونت گاه ها در شهر اهواز، مهاجرت شهر به شهر ناشی از شرایط جنگی منطقه و شرایط اقتصادی شهرهای استان بوده و مهمترین انگیزه مهاجرت، انگیزه اقتصادی است. در همین راستا، ارزانی مسکن و زمین و نزدیکی به بستگان از مهمترین دلایل اسکان در محل سکونت فعلی ذکر شده است. در پایان مقاله راهکارهای لازم برای به حداقل رساندن برخی از نارسایی ها و مشکلات این سکونت گاه ها پیشنهاد گردیده است.

کلید واژه ها: سکونت گاه های غیر رسمی، شهرنشینی، مهاجرت، کلان شهر اهواز

E-Mail: Majedi_h@yahoo.com

E-Mail: kouresh.ir@gmail.com

* استادیار واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران

** دانشجوی دکتری شهرسازی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز

مقدمه

رشد سریع شهرنشینی در کشورهای جهان سوم مسائل و مشکلات حاد شهری از قبیل کمبود مسکن، گسترش بی رویه شهرها، افزایش فقر و جرم و جنایت و پیدایش سکونت گاه های غیر رسمی در شهرها شده است. در غرب، مهاجرت از روستا به شهر بدلیل نیاز جوامع صنعتی و صنایع شهری بوده که بر اساس آن انتقال جمعیت از روستاهای فاقد امکانات شغلی و محروم از تسهیلات زندگی، به مناطق شهری و مراکز صنعتی، بیشتر به نفع رشد و توسعه این گونه جوامع شد. اما در کشورهای جهان سوم، انتقال جمعیت از مناطق روستایی به مناطق شهری به آن صورت که در کشورهای صنعتی رخ داد، از تعادل منطقه ای برخوردار نگردیده و توسعه شهرها به عدم توسعه روستاها انجامید و این مساله بدنبال خود، عدم تعادل بین شهر و روستا را تشدید نمود و خیل عظیم مهاجران روستایی فاقد امکانات شغلی و رفاهی، بسوی شهرهایی که دارای امکانات شغلی و رفاهی بودند، حرکت نمودند. بنابراین می توان گفت که رشد سریع جمعیت شهرنشین در جوامع عقب نگه داشته شده ناشی از وضعیت اقتصادی نامناسب روستاها و شهرهای کوچک است که موجب می شود ساکنین این سکونتگاه ها برای فرار از بیکاری و سطح زندگی پائین، بطرف شهرهای بزرگ مهاجرت کنند ولی بعلت عدم پویائی اقتصاد جامعه، آنها نمی توانند در نظام اقتصادی شهر ادغام شوند و با روی آوردن به مشاغل غیر رسمی، در حاشیه کالبدی و اقتصادی شهر قرار می گیرند.

"در کشورهای در حال توسعه، حدود ۵۰ درصد از جمعیت شهری در آونک ها و مناطق حاشیه نشین زندگی می کنند و در بعضی از شهرها این نسبت تا ۸۰ درصد نیز افزایش می یابد" (شکوئی، ۱۳۷۳، ۴۵۲). "سکونت گاه های غیر رسمی، پناهگاه هایی برای درصد بالایی از جمعیت در شهرهای کشورهای در حال توسعه هستند. برآورد شده که بین ۳۰ تا ۷۰ درصد از جمعیت در سکونت گاه های غیر قانونی یا بدون برنامه ریزی زندگی می کنند" (سیف الدینی، ۱۳۸۳، ۱۴۷). "بیش از ۳۰۰ میلیون نفر از افراد فقیر نشین، در سکونت گاه های غیر رسمی زندگی می کنند، جایی که با تهدید های متعدد سلامتی و امنیتی روبرو هستند" (بانک جهانی، ۲۰۰۱). امروزه چنین الگوی زیستی در کشورهای جهان چنان قارچ گونه گسترده شده که از دهه ۱۹۷۰ تاکنون سازمان های گوناگون جهانی مانند کمیسیون اسکان بشر سازمان ملل^۱ (UNCHS) و سازمان های غیر دولتی متعدد، در جهت چاره اندیشی به فعالیت های چشم گیر دست یازیده و اقدامات زیادی انجام می دهند. راهبرد اجلاس کمیسیون اسکان بشر در سال ۱۹۹۶ با عنوان مسکن مناسب و کافی برای همه و توسعه پایدار سکونت گاه ها^۲ و راه کار اجرایی آن در سال ۱۹۹۷ به نام سرپناهی برای همه^۳ دو نمونه قابل استنادند.

رشد شتاب آلود شهرنشینی در ایران مشکلات زیادی در کلان شهرها بوجود آورده و یکی از مهمترین پیامدهای آن رشد قارچی سکونت گاه های غیر رسمی در متن و حاشیه چنین شهر هایی بوده است. شرایط جنگی کشور و بدنبال آن بازسازی شهرهای جنگ زده باعث گردید که به چنین پدیده ای کمتر توجه شود. توجه جدی دولت به مساله حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی پس از غفلتی طولانی به زمستان ۱۳۸۲ باز می گردد. در این زمان هیات وزیران مصوبه ای را تحت عنوان سند

توانمند سازی و ساماندهی/اسکان غیر رسمی به تصویب رساند. بدنبال این مصوبه تلاشهای دولت برای گرفتن کمک های جهانی آغاز گردید و متعاقب آن بانک جهانی با کمک های مالی خود و تاسیس دفاتر محلی زیر نظر وزارت کشور باعث گردید مطالعات مربوط به توانمند سازی سکونت گاه های غیر رسمی در تعدادی از کلان شهرها نظیر تهران، زاهدان، بندرعباس، اهواز و ... آغاز گردد. در سطح استانها نیز سازمان های مسکن و شهرسازی مسئولیت دبیرخانه ستاد توانمند سازی استان را بعهده گرفته و با انعقاد قراردادهایی با مشاورین داخلی در حال مطالعه بر روی این سکونت گاه ها می باشند تا ضمن ساماندهی آنها، بتوانند با مدیریت صحیح شهری در جهت کاهش مسائل و مشکلات کلان شهرها اهتمام ورزند.

طرح مسئله

کلان شهر اهواز با دارا بودن جاذبه های اقتصادی قوی و واقع شدن در مرکز استان خوزستان، همواره مورد توجه مهاجرین استانی و غیر استانی بوده است. فعالیت های نفتی و صنعتی این شهر همراه با جاذبه های شهری آن موجب گردید که این شهر مهاجر پذیر شده و گروه های مهاجر جهت اشتغال به این شهر مهاجرت نمایند. با رونق فعالیت های اقتصادی شهر، اقشار کم درآمد خارج از برنامه های رسمی شهری، اقدام به ساخت و ساز غیر مجاز نموده و هسته اولیه سکونت گاه های غیر رسمی را شکل داده اند. گذشت زمان و اجرای برنامه اصلاحات ارضی و بدنبال آن سیل سال ۱۳۴۷، منجر به توسعه این سکونت گاه ها و شکل گیری سکونت گاه های جدید غیر رسمی در این شهر شد. وقوع انقلاب و جنگ تحمیلی بر ابعاد این پدیده افزود و هجوم جنگ زدگان شهری و روستایی به توسعه کالبدی این سکونت گاه های و شکل گیری هسته های سکونت گاهی غیر رسمی جدید منجر گردید. وضعیت اقتصادی نامناسب شهرهای استان خصوصا شهرهای جنگ زده و نفتی (بدلیل رکود فعالیت های نفتی) همراه با گرانی قیمت و اجاره زمین و مسکن در توسعه کالبدی این سکونت گاه ها نقش اساسی داشته و شهر اهواز را با مشکلات جدی در ابعاد اجتماعی، کالبدی و حتی سیاسی مواجه نموده است.

با توجه به وجود سکونت گاه های غیر رسمی زیاد در کلان شهر اهواز و حاد شدن مشکلات این شهر در اثر گسترش این سکونت گاه ها، این تحقیق درصدد شناسایی علل شکل گیری سکونت گاه های غیر رسمی در این شهر بوده تا ضمن شناسایی این علل و انگیزه های اسکان در چنین محلاتی، راه کارهای لازم جهت کاهش این معضلات ارائه نماید. در این تحقیق ابتدا اهداف، سئوالات و فرضیات و روش تحقیق بیان می گردد، سپس دیدگاه ها و نظریات صاحب نظران در خصوص این سکونت گاه ها ارائه و پس از آن به مساله اسکان غیر رسمی در ایران پرداخته، سپس روند شهر نشینی و پیدایش سکونت گاه های غیر رسمی در شهر اهواز مورد بحث قرار گرفته و در ادامه با استفاده تحلیل های رایانه ای، فرضیات تحقیق مورد آزمون قرار گرفته و در نهایت پیشنهادات لازم ارائه می گردد.

اهداف تحقیق

هدف تحقیق بررسی علل شکل گیری سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز، شناخت علل و عوامل مهم اسکان در این سکونت گاه ها و ارائه راه کارهای مناسب جهت کاهش معضلات این سکونت گاه ها می باشد.

سؤالات و فرضیات تحقیق

این تحقیق بدنبال پاسخ گویی به دو سؤال زیر می باشد:

- ۱- مهمترین علل شکل گیری سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز بر اساس درجه اهمیت چیست؟
- ۲- آیا سکونت گاه های غیر رسمی لزوما در حاشیه شهر واقع شده اند و یا اینکه هم در حاشیه و هم در متن شهر شکل گرفته اند؟

با توجه به سؤالات فوق، فرضیات تحقیق به شرح زیر است:

- ۱- مهمترین عامل شکل گیری و گسترش سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز، مهاجرت های شهری و روستائی بوده و جابجائی شهروندان از دیگر مناطق شهری به این مناطق، در درجه بعدی اهمیت است.
- ۲- سکونت گاه های غیر رسمی هم در حاشیه شهر و هم در متن شهر واقع شده اند و استقرار ساکنین آنها بر اساس ریشه های قومی و زبانی استوار است.

روش تحقیق

در این تحقیق، روش تحقیق علی (پس رویدادی) است. با توجه به اهداف و سؤالات و فرضیات تحقیق، بررسی مقدماتی بر روی سکونت گاه های غیر رسمی شهر اهواز جهت انجام رساله دکتری بدین صورت انجام گرفت. ابتدا با توجه به پرسشنامه تحقیقات مشابه و نظر اساتید پرسشنامه ای تهیه گردید. پرسشنامه تهیه شده شامل چهار بخش انسانی، اقتصادی، کالبدی و نقطه نظرات ساکنین می باشد. سپس به منظور انتخاب حجم نمونه واقعی و روایی پرسشنامه، با توجه به شباهت های محلات به یکدیگر، سه محله بزرگ شامل ملائیه، کوی سیاحی و کوی کارون جهت انجام مطالعات مقدماتی، در سه قسمت شهر انتخاب و از روش خوشه ای تصادفی ۲۵۰ پرسشنامه برای هر محله در نظر گرفته شد و از طریق سرشماری، پرسشنامه ها تکمیل گردید. در مرحله بعد داده ها از طریق کد گذاری وارد رایانه شده و سپس توسط نرم افزار SPSS داده های مورد تحلیل قرار گرفته است. لازم به ذکر است که مقاله حاضر، حاصل مطالعه مقدماتی بر روی سکونت گاه های غیر رسمی منتخب شهر اهواز، به منظور تعیین حجم نمونه و روایی پرسشنامه جهت انجام مرحله اصلی مطالعات رساله دکتری می باشد.

دیدگاه های موجود در مورد اسکان غیر رسمی

مطالعات متعددی در خصوص حاشیه نشینی و سکونت گاه های غیر رسمی در ایران و جهان شده و هر کدام از آنها تعاریف متعددی در خصوص حاشیه نشینی داشته اند. هیراسکار^۳ حاشیه نشینی را بصورت زیر تعریف می کند:

" ۱- منطقه حاشیه نشین عمدتاً به مکانی اطلاق می گردد که جمعیت در آن متراکم است و از لحاظ فیزیکی، وضعیت به گونه ای است که برای سکونت اشخاص مناسب نیست.

۲- منطقه حاشیه نشین، عبارت است از مکانی که در آن امکانات و تسهیلات اولیه زندگی نظیر آب آشامیدنی، فاضلاب مناسب و ... وجود ندارد و حاکی از شرایط بهداشتی و شیوع انواع بیماری ها است.

۳- منطقه حاشیه نشین، منطقه ای است که فقر در چهره آن شدیداً نمایان است و میزان زاد و ولد و مرگ و میر در آن بسیار بالاست، بطوریکه چنین مکانی معرف وضعیتی جهنم گونه در روی زمین است" (هیراسکار، ۱۳۷۶، ۱۰۸).
 "برخی از پژوهشگران به مساله حاشیه نشینی از دیدگاه بوم شناسی شهری (اکولوژی) نگریسته و تلاش کرده اند تا با توجه به بافت فیزیکی شهر به توجیه سازوکار پیدایش حاشیه نشینی بپردازند. در این زمینه کلینارد^۴ نظریه های حاشیه نشینی را به دو دسته تقسیم می کند:

۱- تغییر در نحوه استفاده از زمین؛

۲- کمبود مسکن و عدم تعمیر و نگهداری صحیح از آن". (زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹، ۱۳)

"این گونه دسته بندی نظریات مختلف حاشیه نشینی که توسط کلینارد انجام یافته است، فقط به ابعاد فیزیکی مساله اشراف دارد و این ابعاد نیز یا در سطح شهر و ساخت فیزیکی آن است و یا در سطح خانه و شرایط محیطی آن. اما به روشنی می دانیم که مسائل اجتماعی و اقتصادی فقط در قالب ساختهای فیزیکی قابل تفسیر و بررسی کامل نیستند". (همان منبع، ۱۶)
 ابعاد فیزیکی مساله حاشیه نشینی، ظاهر این معضل اجتماعی را نشان می دهد و برای پی بردن به ریشه های آن، می بایستی به لایه های زیرین این مساله پرداخت.

در کتاب متروپلیس، الیاس و سیلی^۵ می نویسند:

" درابتدای رشد نوسازی اجتماعی (مدرنیزاسیون) افراد تازه واردی جهت کار وارد شهر می شوند که احتیاج به مسکن دارند. بتدریج، این محل بصورت یک محل اقامت برای مهاجرین به شهرهای صنعتی، در می آید". (زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹، ۱۶)
 پل میدز و میزروکی^۶، مهاجرت را عامل اصلی حاشیه نشینی در کشورهای در حال توسعه می دانند. این دو در کتاب شهرنشینی و تغییر، می نویسند:

" در کشورهای در حال توسعه، شهرهای بزرگ دارای حاشیه نشینی هستند. این شهرها با سیل عظیم مهاجرین روستائی روبرو هستند و شهر بعنوان یک متوقف کننده در مورد آنها عمل می نماید. بعضی از مهاجرین خوشبخت می توانند از دروازه طلائی شهر عبور کرده و خود را با شهر تطبیق دهند اما بعضی دیگر نمی توانند با شهر سازگاری داشته باشند و در نتیجه پشت دروازه شهر تشکیل مناطق حاشیه نشین می دهند. اولین عامل حاشیه نشینی اقتصاد و بعد از آن، دلایل فرهنگی و اجتماعی است. عدم توازن و نابرابری سطح زندگی در شهر و روستا، خود باعث حاشیه نشینی نمی شود" (همان منبع، ۱۷). کاستلز^۷ در کتاب خود به نام مساله شهر، یکی از پیشرفته ترین نظریه های شهری را در قالب اقتصاد سیاسی فضا ارائه داده است. او برای شهری شدن درجوامع پیرامونی چند ویژگی را ذکر می کند:

" ۱- تمرکز جمعیت و فعالیتهای اقتصادی در یک یا چند منطقه شهری بدون ادغام آنها در یک شبکه شهری؛

۲- فقدان سلسله مراتب شهری؛

۳- فواصل فرهنگی، اجتماعی بین اجتماعات روستائی و مناطق شهری.

وی در تحلیل الگوی فوق، مساله را به تحلیل ساخت اجتماعی مسلط، ساخت اجتماعی وابسته و نحوه ارتباط و ادغام این دو ارجاع داده و در خصوص شهرنشینی چنین نتیجه می گیرد که فرایند شهر نشینی بیان پویای اجتماعی فوق در پهنه فضا است" (افروغ، ۱۳۷۷، ۱۴۳ و ۱۴۴).

"به عقیده کاستلز، بخش درحاشیه حاصل دگرگونی ترکیب داخلی جامعه ملی است. (سینجر، ۱۳۵۸، ۱۱۶). اگر چه رابطه علیتی مهمی بین وابستگی و حاشیه نشینی وجود دارد، ولی چنین روابطی باید از دیدگاهی وسیع تر و عمیق تر مورد مطالعه قرار گیرند" (همان منبع، ۱۱۸). "بعضی از صاحب نظران مانند همر هویت^۸، عوامل فیزیکی بخصوص زمین را موجب حاشیه نشینی می دانند. بعنوان مثال، تصرف بخشی از زمین های حومه شهری بوسیله صنایع را موجب سکونت کارگران کارخانه ها در اطراف آنها می دانند و یا زمین های باتلاقی حاشیه شهر را به دلیل ارزانی و نامرغوبی موجب رشد حاشیه نشینی می دانند" (احمدیان، ۱۳۷۱، ۸۲۷). از دیگر مطالعات انجام شده در این خصوص می توان به مطالعات پرلن^۹ اشاره کرد. وی خصوصیات ساکنین حاشیه ها را چنین معرفی می نماید:

" ۱- افراد برانگیخته تر جامعه روستائی هستند؛

۲- تصور مشخصی از شرایط شهر در ذهن دارند؛

۳- از نظر فرهنگی واقع بین بوده و سعی در تامین تحصیلات بهتر برای فرزندان و بهبود شرایط زیستی خود دارند؛

۴- از نظر سیاسی نه تند رو هستند و نه بی تفاوت و به مسائلی که در زندگی آنها تاثیر گذار است، حساسیت دارند؛

۵- از نظر اقتصادی سخت کوش هستند". (Perlman, 1986, 40-41)

"دیدگاه اقتصادی درمورد پیدایش حاشیه نشینی اهمیت خاصی دارد، بطوری که می توان چنین گفت: "عدم دسترسی مهاجرین به مشاغل اقتصادی شهر، همراه با فقر اقتصادی و عدم تخصص آنها موجب می شود که آنها ناگزیر گردند آونک ها و زاغه هائی را که در اغلب موارد فاقد هرگونه تسهیلات شهری از قبیل آب، برق، تلفن است، برای زندگی بر گزینند. فقر اقتصادی نه تنها باعث روی آوردن آنها به مشاغل کاذب می شود، بلکه موجب بروز مسائل حاد اجتماعی از قبیل فحشاء، جنایت، دزدی و قاچاق می گردد. بنابراین بالا بردن کیفیت واحدهای مسکونی حاشیه نشینان، راه حل نهائی مشکل آنها نیست، بلکه باید تحلیلی صحیح از اوضاع اقتصادی و اجتماعی حاکم بر جامعه و محیط حاشیه نشینان، مسائل اقتصادی و اجتماعی آنها را حل کرد" (عابدین درکوش، ۱۳۷۳، ۱۲۲). براساس نظریه دیگر، حاشیه نشینی معلول نظام جهانی است که با توجه به شرایط تاریخی ظهور یافته است. لذا بررسی شرایط تاریخی و جریانهای دخیل در زایش و رشد مساله ضروری است" (پیران، ۱۳۶۶، ۳۱). "در مقابل دیدگاههای مبتنی بر اقتصاد سیاسی فضا، دیدگاه های مبتنی بر توانمند سازی و ساماندهی سکونت گاه های خودرو بیشترین تلاش خود را متوجه نحوه واکنش تهیدستان و کم درآمدهای شهری به حل مساله مسکن و سرپناه خود و راه حل ها و راه کارهای توانمند سازی آنها و

سامان بخشی سکونت گاه های خودرو کرده اند. دیدگاه مبتنی بر توانمند سازی اساسا تفکر آسیب شناختی به موضوع سکونت گاه های خودرو را نیز بعنوان آن گونه تلقی که آنها را نوعی نابهنجاری اجتماعی دانسته و تخریب و پاکسازی آنها را بعنوان راه حل پیشنهاد می کند، به کلی بی اعتبار دانسته و بلکه آنها را بعنوان یک واقعیت شهری، پدیده ای در خور تامل دانسته و بر این باور است که با ساماندهی، حمایت و جهت دهی آن یکی از راه حل های تامین مسکن و سکونت گاه تهیدستان و کم درآمد های شهری به شمار می آورد" (شیخی، ۱۳۸۰، ۲۴ و ۲۵). امروزه دیدگاه های جدید مد نظر بوده که مهمترین آنها دیدگاه توانمند سازی همراه با مشارکت جمعی می باشد.

اسکان غیر رسمی در ایران

در ایران بعد از اصلاحات ارضی، خیل عظیم مهاجرین روستائی به شهرها روانه شده و پس از آن شهرها رشد سریع شهرنشینی را تجربه نمودند. این رشد فزاینده بتدریج خود را بصورت محلات حاشیه نشین در شهرها نشان داد و دامنه آن بواسطه مسائل مختلف داخلی کشور، روز بروز بیشتر گردید به گونه ای که نه تنها کلان شهرهای ما بلکه شهرهای میانی نیز درگیر چنین پدیده ای هستند.

با نگاهی به روند شهرنشینی در ایران در می یابیم که توجه اصلی رژیم سابق در برنامه های عمرانی کشور به شهر و کم توجهی به عمران روستا ها زمینه ساز توسعه ناموزون در سطح کشور گردید. چنین دیدگاهی در رابطه با عمران شهری منجر به سرمایه گذاری وسیع در شهرها گردیده که از یک طرف به جمعیت پذیری بیشتر شهرها و از طرف دیگر به جمعیت فرستی روستاها منجر شده است. بدین ترتیب جمعیت شهرنشین پس از برنامه ها و سیاست های دولت رشد یافته بطوری که این رشد که در سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵ معادل ۷/۳٪ بوده در دهه بعد به ۸/۳٪ افزایش یافته و در دهه های بعد نیز این رشد تداوم داشته است. آمار جدول شماره ۱ نشان می دهد که روند شهرنشینی بسرعت بالا رفته بطوری که این میزان از ۳۱/۴٪ در سال ۳۵ به ۶۱/۴۸٪ در سال ۷۵ رسیده است. درصدهای جمعیت شهرنشین در این جدول نشان می دهد که بالاترین میزان رشد بین سالهای ۴۵ تا ۵۵ بوده که دلیل اصلی سیاست های دولت مبنی بر صنعتی شدن و اولویت دادن به شهرها در برنامه های عمرانی بوده است. از جمله این سیاست ها می توان به اجرای برنامه اصلاحات ارضی اشاره نمود که منجر به مهاجرت بی رویه روستا به شهر و رشد شهرنشینی گردید، اشاره نمود. پس از اصلاحات ارضی دامنه مهاجرت از روستا به شهر شدت گرفت و زمینه های پیدایش سکونت گاه های خودرو در اطراف شهرها بوجود آمد.

جدول شماره ۱: درصد جمعیت شهر نشین کشور در سالهای مختلف - ماخذ: مرکز آمار ایران

سال	درصد
۱۳۳۵	۳۱/۴
۱۳۴۵	۳۸/۷
۱۳۵۵	۴۷
۱۳۶۵	۵۴/۶
۱۳۷۵	۶۱/۴۸

در سال های بعد، با ظهور انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی این روند کماکان ادامه یافته و مساله جنگ باعث هجوم آواره گان جنگی به سوی شهرها شده و عده زیادی از آن ها بدلیل فقر مالی و از دست دادن خانه و کاشانه خود به اسکان غیر رسمی روی آوردند. سیاست های کشور در ابعاد اقتصادی و مسکن منجر به توسعه بی رویه شهرها شد و عدم پاسخ گوئی دولت به تقاضای مسکن، باعث گرانی زمین و مسکن گردید و این خود به توسعه و رشد سکونت گاه های غیر رسمی کمک نمود. "واقعیت این است که نه تنها مجموعه برنامه های عمرانی قبل از انقلاب موفق به ایجاد تعادل های منطقه ای نشده بلکه منجر به تشدید نابرابری ها و قطبی شدن فضایی گردید" (صرافی، ۱۳۷۷، ۱۷۹). "در کشور ایران اسکان غیررسمی با رشدی سریع تراز رشد شهرنشینی مواجه می باشد. در واقع اسکان غیر رسمی یکی از چهره های بارز فقر شهری است که درون یا مجاور شهرها (بویژه شهرهای بزرگ) به شکلی خودرو، فاقد مجوز ساختمان و برنامه رسمی شهر سازی با تجمعی از اقشار کم در آمد و سطح نازلی از کمیت و کیفیت زندگی شکل می گیرد" (صرافی، ۱۳۸۱، ۵). در حال حاضر اسکان غیر رسمی با سرعتی بیش از گذشته ادامه داشته و به عنوان یکی از مهمترین معضلات کلان شهر محسوب می گردد که بی توجهی به آن عواقب خطرناکی برای این شهرها بدنبال خواهد داشت.

روند تحولات جمعیتی شهر اهواز

طبق اولین سرشماری جمعیت در سال ۱۳۳۵، جمعیت شهرا اهواز در سال ۱۳۳۵ برابر با ۱۲۰۰۹۸ نفر بوده که این رقم در سال ۱۳۸۴ به ۱۰۵۰۳۱۶ نفر رسیده است. به عبارت دیگر در سال ۱۳۳۵ اهواز ۱۲/۷٪ و در سال ۱۳۷۵، ۲۱/۴٪ از جمعیت کل استان را در خود جای داده است. این نسبت بیانگر مهاجر فرستی شهرها و روستاهای استان و مهاجرپذیری شهر اهواز دارد. "در فاصله سالهای ۷۵-۱۳۶۵ تعداد ۲۲۵۱۵۴ نفر به جمعیت شهر اهواز اضافه گردید که از این تعداد، ۶۸/۲٪ بدلیل عامل مهاجرت و ۳۱/۸٪ بواسطه عوامل طبیعی یعنی مولید بوده است" (دانشگاه شهید چمران، ۱۳۸۵، ۹۴). آمار جدول شماره ۲ نشان می دهد که نرخ رشد جمعیت شهر از میزان بالایی برخوردار بوده بطوری که نرخ رشد جمعیت شهری اهواز در مقایسه با مناطق شهری کشور همواره از نسبت بالایی برخوردار بوده است. بالاترین میزان نرخ رشد جمعیت مربوط به دوره ۶۵-۵۵ است که برابر با ۵/۶۶٪ می باشد که یکی از دلایل این افزایش، ساکن شدن مهاجرین جنگی شهرهای جنوب استان بوده است. وجود صنایع سنگین، فعالیتهای نفتی، مرکزیت استان و امکانات بهتر در مقایسه با شهرهای منطقه، از مهمترین عوامل رشد بالای جمعیت شهر بوده است.

جدول شماره ۲: تعداد و نرخ رشد جمعیت شهر اهواز طی دوره های سرشماری ۸۴-۱۳۳۵- ماخذ: مرکز آمار ایران

سال	تعداد جمعیت	نرخ رشد %
۱۳۳۵	۱۲۰۰۹۸	-
۱۳۴۵	۲۰۶۳۷۵	۵,۵۶
۱۳۵۵	۳۳۴۳۹۹	۴,۹۵
۱۳۶۵	۵۷۹۸۲۶	۵,۶۶
۱۳۷۰	۷۲۴۶۵۳	۴,۵۶
۱۳۷۵	۸۰۴۹۸۰	۲,۱۲
۱۳۸۴	۱۰۵۰۳۱۶	

جدول شماره ۳: مقایسه نرخ رشد سالانه جمعیت شهر اهواز با مناطق شهری کشور طی سالهای ۷۵-۱۳۳۵ - ماخذ: مرکز آمار ایران

نقاط	۱۳۳۵-۴۵	۱۳۴۵-۵۵	۱۳۵۵-۶۵	۱۳۶۵-۷۵
مناطق شهری کشور	۵,۴	۴,۶	۵,۵	۳,۳
شهر اهواز	۵,۵۶	۴,۹۵	۵,۶۶	۳,۳۴

آمار فوق نشان می دهد که رشد جمعیت شهری اهواز همواره از رشد جمعیت شهری کشور بیشتر بوده که حکایت از مهاجر

پذیری این شهر دارد.

مطالعات میدانی بر روی سکونت گاه های غیر رسمی شهر اهواز

مطالعات انجام شده بر روی سکونت گاه های غیر رسمی شهر اهواز در سال ۸۵، نتایجی را نشان می دهد که در ادامه بدان ها

اشاره می گردد.

مبدأ و خاستگاه ساکنین

یافته های تحقیق نشان می دهد که ۳۷/۲٪ از ساکنین محلات یاد شده (که تماما در ملاثیه و کوی سیاحی ساکن هستند) از شهرهای جنگ زده ، ۳۵/۵٪ از روستاهای شهرستان ، ۱۴/۴٪ از روستاهای شهرستان اهواز و ۵/۵٪ از سایر محلات شهر اهواز به این محلات نقل مکان نموده اند. سهم مهاجرین شهرهای مسجد سلیمان، ایذه و باغملک نیز به ترتیب ۱۱/۴٪، ۶/۳٪ و ۲/۶٪ و سهم مهاجرین عراقی ۱/۵٪ بوده است.

جدول شماره ۴: مبدأ و خاستگاه ساکنین سکونت گاه های غیر رسمی - ماخذ: مطالعات میدانی

مبدأ	روستاهای شهرستان اهواز	بستان	هویزه	مسجد سلیمان	ایذه	سوسنگرد	حمیدیه	باغملک	خرمشهر و آبادان	عراق	سایر محلات اهواز	جمع
تعداد	۲۶۶	۱۰۲	۸۹	۸۵	۴۷	۴۴	۳۰	۲۰	۱۵	۱۱	۴۱	۷۵۰
درصد	۳۵/۵	۱۳/۶	۱۱/۸	۱۱/۴	۶/۳	۵/۸	۴	۲/۶	۲	۱/۵	۵/۵	۱۰۰

قومیت

در محله سیاحی تمام ساکنین و در محله ملاثیه ۹۱/۶٪ از ساکنین عرب بوده اند. بررسی ها نشان می دهد که اقوام عرب تمایل زیادی به سکونت در مناطق عرب نشین و همچنین محلات نزدیک به زادگاه خود دارند. چنین مساله ای نیز در مورد قوم بختیاری صدق می کند.

آمار جدول شماره ۵ نشان می دهد که ۶۷٪ ساکنین این سکونت گاه ها عرب، ۳۰/۴٪ بختیاری و مابقی لر و یا از سایر اقوام

می باشند.

جدول شماره ۵: قومیت در سکونت گاه های غیر رسمی اهواز - ماخذ: مطالعات میدانی

قومیت	عرب	بختیاری	لر	سایر
تعداد	۵۰۶	۲۲۸	۱۰	۶
درصد	۶۷/۵	۱/۳	۳۰/۴	۰/۸

علت مهاجرت به اهواز

یافته های تحقیق نشان می دهد که ۴۱/۳٪ از ساکنین سکونت گاه های غیر رسمی علت مهاجرت به شهر اهواز را اشتغال عنوان نموده اند. با توجه به جدول شماره ۶ فقر و ضعف مالی، بیکاری در میدا، جنگ، وجود اقوام و بستگان، ازدواج و اختلاف خانوادگی در درجات بعدی قرار دارند.

جدول شماره ۶: علت مهاجرت به شهر اهواز از دیدگاه مهاجرین - ماخذ: مطالعات میدانی

علت	یافتن شغل	فقر و ضعف مالی	بیکاری	جنگ	نزدیکی به اقوام	ازدواج	اختلاف خانوادگی
تعداد	۳۱۰	۱۱۸	۱۱۵	۸۲	۷۸	۳۳	۱۴
درصد	۴۱/۳	۱۵/۷	۱۵/۴	۱۰/۹	۱۰/۴	۴/۴	۱/۹

علت سکونت در محله

با توجه به آمار جدول شماره ۷، از کل نمونه مطالعه شده، ۵۰/۲٪ از ساکنین، ارزانی زمین و مسکن را علت سکونت در محله خود عنوان نموده اند. ضعف مالی و فقر با ۲۱٪، نزدیکی به اقوام و بستگان با ۱۶/۸٪، نزدیکی به محل کار با ۱۰/۵٪ و ازدواج با ۱/۳٪ از دیگر علل اسکان در محلات ذکر شده می باشد.

جدول شماره ۷: علت اسکان در محله - ماخذ: مطالعات میدانی

علت	ارزانی زمین و مسکن	ضعف مالی و فقر	وجود اقوام	نزدیکی به محل کار	ازدواج
تعداد	۳۷۷	۱۵۸	۱۲۶	۷۹	۱۰
درصد	۵۰/۳	۲۱	۱۶/۸	۱۰/۵	۱۱/۴

نتیجه گیری

تحلیل داده ها نشان می دهد که مهاجرت های شهری و روستائی، مهمترین عامل شکل گیری و گسترش سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز بوده و جابجائی شهروندان از دیگر مناطق شهری به این مناطق، در درجه بعدی اهمیت قرار دارد. یافته های تحقیق نشان می دهد که ۵۷/۴٪ از ساکنین سکونت گاه های غیر رسمی از دیگر شهرهای استان، ۳۵/۵٪ از مناطق روستائی شهرستان اهواز و حدود ۶٪ هم از سایر محلات اهواز به این محلات نقل مکان نموده اند. نتایج نشان می دهد مهمترین عامل شکل گیری سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز، در درجه اول مهاجرت های شهری و روستائی است. سکونت گاه های غیر رسمی هم در حاشیه شهر و هم در متن شهر واقع شده اند و استقرار ساکنین آنها بر اساس ریشه های قومی و زبانی استوار است. با توجه به مطالعات انجام شده توسط نویسندگان، می توان گفت که سکونت گاه های غیر رسمی در مناطق مختلف شهر اهواز بوجود آمده و نه تنها در حاشیه کالبدی شهر بلکه در متن شهر نیز ریشه دوانده اند. در این مورد می توان به منبع آب، زوییه اوآوآ، کوی آل صافی، کوی کارون اشاره نمود که در متن شهر واقع شده اند.

آمارها نشان می دهد که، ۶۷٪ از ساکنین این سکونت گاه ها عرب، ۳۰/۴٪ بختیاری و مابقی از اقوام دیگر هستند. بطور مثال بیش از ۸۱٪ ساکنین ملائسیه و تمام ساکنین کوی سیاحی، عرب هستند که با توجه به وابستگی های قومی، در مناطقی

نزدیک به هم قبیله ای های خود اسکان یافته اند. چنین وضعیتی برای محله کارون نیز صادق است بطوری که ۵۵٪ از ساکنین این محله بختیاری هستند و از شهرهای شمالی استان نظیر مسجد سلیمان، ایذه و باغملک به این محله مهاجرت نموده اند. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که مسائل قومی و زبانی عامل مهمی در انتخاب محل سکونت مهاجرین است. مهاجران شهرهای جنوبی استان ترجیح می‌دهند در محلات نزدیک به زادگاه خود که بیش از ۸۰ درصد از ترکیب جمعیتی آنها متعلق به اعراب است، اسکان یابند و در مقابل مهاجران شهرهای شمالی استان نیز ترجیح می‌دهند در محورهای ارتباطی منتهی به زادگاه خود که اکثراً محل اسکان اقوام غیر عرب است، اسکان یابند.

پیشنهادهات

فرضیات تحقیق نشان داده است که مهمترین عامل پیدایش و شکل‌گیری سکونت گاه های غیر رسمی در کلان شهر اهواز مهاجرت شهری و روستایی بوده است. نتایج نشان داده است که مهاجرت شهری به شهر اهواز از شهرهای با اقتصاد ضعیف صورت گرفته است. بنابراین تداوم ضعف اقتصادی این شهرها منجر به پیدایش سکونت گاه های جدید و گسترش سکونت گاه های غیر رسمی موجود خواهد شد. لذا اولین اقدام در این خصوص رسیدگی به وضعیت اقتصادی شهرهای مهاجر فرست از طریق ایجاد مراکز اشتغال و فعالیت همراه با سیاست های تشویقی و معافیت های مالیاتی جهت صاحبان فعالیت های اقتصادی در این گونه شهرها می باشد. در این راستا اعتبارات اقتصادی خصوصاً در بخش صنعت باید بسوی این شهرها هدایت شود تا علاوه بر تثبیت جمعیت آن شهر، از پیدایش و گسترش سکونت گاه های غیر رسمی در شهر اهواز پیش گیری شود.

با توجه به این که بخشی از ساکنین سکونت گاه های غیر رسمی را مهاجران روستایی تشکیل می دهند، توجه به برنامه ریزی روستایی با نگرشی جدید ضرورت دارد. واقعیت آن است که طرح های روستایی خصوصاً طرح های هادی بسیاری برای روستاها تهیه شده و یا در حال تهیه است. در گذشته نیز طرح ساماندهی روستاهای پراکنده تهیه شده است. بسیاری از روستاها علی‌رغم داشتن طرح هادی روستایی به مهاجر فرستی خود ادامه داده و جمعیت خود را روانه شهر نموده اند. این قبیل روستاها از لحاظ اقتصادی مشکل دارند و خانوارها برای امرار معاش روانه شهرها می شوند. طرح های روستایی نیز باید تاکید جدی بر توانمند نمودن ساکنین روستاها در زمینه اقتصادی داشته باشد. با توجه به این که روستاهای زیادی در شعاع ۵ کیلومتری شهر اهواز قرار دارند که هم می‌توانند تهدید و هم می‌توانند فرصت برای شهر اهواز محسوب گردند. تهدید از این نظر که بی‌توجهی به وضعیت اقتصادی و کالبدی آنها می‌تواند آنها را روانه شهر کند و فرصت از این نظر که تثبیت آن‌ها می‌تواند تامین بخشی از نیازهای غذایی شهروندان را تضمین نماید. بنابراین تهیه یک طرح در سطح منطقه شهری- روستایی اهواز(در محدوده حوزه استحفاظی) پیشنهاد می‌شود.

پی نوشت ها

1- United Nations centre for Human Settlements

۲- "اجلاس جهانی درباره بشر (هیبتات دو) در سال ۱۹۹۶ در استانبول ترکیه برگزار شد. از اهم مباحث این نشست، می توان به تامین امنیت حق تصرف و نیز نظام مدیریت شهری مطلوب اشاره کرد". (جواهری پور، ۱۳۸۱، ۹۰)

3- Hiraskar

4- Clinard

5- Elias and Silly

6- Meeds and Mizrouki

7- Casttels

8- Hoyt

9- Perlman

منابع:

- ۱- زاهد زاهدانی، سید سعید، (۱۳۶۹)، "حاشیه نشینی"، انتشارات دانشگاه شیراز، شیراز.
- ۲- سینجر، پل، (۱۳۵۸)، "اقتصاد سیاسی شهرنشینی"، ترجمه حسامیان و بید هندی، نشر ایران، تهران.
- ۳- صرافى، مظفر، (۱۳۷۷)، "مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه ای"، سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- ۴- عابدین در کوش، سعید، (۱۳۷۳)، "درآمدی بر اقتصاد شهری"، انتشارات نشر دانشگاهی، تهران.
- ۵- هیراسکار، جی.کی، (۱۳۷۶)، "درآمدی بر برنامه ریزی شهری"، ترجمه سلیمانی و یکانی فرد، انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه تربیت معلم، مقالات
- ۱- احمدیان، محمد علی، (۱۳۷۱)، "حاشیه نشینی"، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۳، سال ۲۵.
- ۲- افروغ، عماد، (۱۳۷۷)، "فضا و نابرابری اجتماعی، ارائه الگوئی برای جدائی گزینی فضائی و پیامدهای آن"، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، شماره ۱، تهران.
- ۳- جواهری پور، مهرداد، (۱۳۸۱)، "سکونت گاه های ناپایدار اقشار کم درآمد شهری"، هفت شهر، فصلنامه عمران و بهسازی شهری، سال سوم، ش ۸.
- ۴- پیران، پرویز، (۱۳۶۶)، "شهرنشینی شتابان و ناهمگون (مسکن نابهنجار)"، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۵.
- ۵- دانشگاه شهید چمران اهواز، (۱۳۸۵)، "اسکان غیر رسمی و توانمندسازی محلات شهر اهواز"، گزارش مرحله اول.
- ۷- سیف الدینی، فرانک، (۱۳۸۳)، "چارچوب برنامه ریزی روش گرا - ارتقاء سکونت گاه های غیر رسمی شهری (مورد: مطالعه بندر عباس)"، پژوهش های جغرافیائی، شماره ۴۹.
- ۸- شکوئی، حسین، (۱۳۷۳)، "دیدگاههای نو در جغرافیای شهری"، انتشارات سمت، تهران.
- ۹- شیخی، محمد، (۱۳۸۰)، "فرایند شکل گیری و دگرگونی سکونتگاه های خودرو پیرامون کلان شهر تهران"، پایان نامه دکتری شهرسازی، دانشگاه تهران.
- ۱۰- صرافى، مظفر، (۱۳۸۱)، "بسوی نظریه ای برای ساماندهی اسکان غیر رسمی، از حاشیه نشینی تا متن شهرنشینی"، فصلنامه عمران و بهسازی شهری، سال سوم، شماره ۸.

11 - Perlman, J.,(1986), "Six Misconceptions about squatter settlements": Seeds of change No. 1.

12 – UNCHS(2001)," The state of world's cities", Nairobi, UNCHS.